

УДК 061.2-055.1/.3Пласт(477.83-25):35.078.5-0511.Боберський

ВНЕСОК ІВАНА БОБЕРСЬКОГО У СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ “ПЛАСТ”

Андрій СОВА

Львівський державний університет фізичної культури
кафедра олімпійської освіти

У статті досліджено внесок професора Івана Боберського (1873–1947) у створення та розбудову організації “Пласт” у Галичині. Висвітлено його участь у розробці структури організації, консультативну та фінансову допомогу під час укладення і публікації пластових видань, у згуртуванні викладачів руханки, популяризації пластової ідеї в перші роки існування “Пласту”.

Ключові слова: Іван Боберський, Галичина, Львів, “Пласт”, видавнича діяльність, меценатство.

Протягом останніх двох десятиліть помітно зріс інтерес українських учених до історії гімнастично-спортивного руху в Галичині кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. На сторінках друкованих видань і електронних засобів масової інформації з’явилося чимало розвідок, статей, брошур і монографій, в яких висвітлені раніше заборонені та замовчувані сторінки історії українського фізичного виховання і спорту. І хоч багато імен і подій вдалося повернути із забуття, постать Івана Боберського залишається в тіні. Спеціальних досліджень, присвячених І. Боберському – педагогові, журналістові, організаторові, громадському, військовому та державному діячеві, теоретикові, практикові та фундаторові в ділянці фізичного виховання та спорту, розробникові української спортивної та військової термінології, якого ще за життя назвали батьком українського тіловиховання, – серед них не знайти. В узагальнювальних працях з історії гімнастично-спортивного руху Галичини Ігор Андрухів, Оксана Вацеба, Богдан Трофим’як та інші дослідники фрагментарно описують події з його життя. У розвідках, статтях та енциклопедичних довідках про Івана Боберського авторства Оксани Вацеби, Ярослава Малика, Ореста Круковського, Богдана Трофим’яка та інших коротко викладено життєпис та епізоди біографії. Отже, ґрунтовної біографії Івана Боберського досі немає. Не запроваджено до наукового обігу і великої кількості джерел, що зберігаються в державних і приватних архівах України та інших країн світу, скрупульозно не опрацьована тогочасна періодика. Сподіваємось, що ця стаття, в якій досліджено внесок І. Боберського (1873–1947) у становлення організації “Пласт” у Галичині, допоможе заповнити одну з цих прогалин.

Джерельною базою для дослідження послужили документи Центрального державного історичного архіву України у Львові, організаційні видання “Пласту”, періодика, спогади. У статті використано документи з таких фондів ЦДІА України у Львові: 312 (“Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”, м. Львів”);

389 (“Верховна пластова команда, м. Львів”); 366 (“Боберський Іван (1873–1947), педагог, організатор, українського спортивного руху в Галичині та за кородоном, голова товариства “Сокіл-Батько” у Львові, професор”); 410 (Тисовський Олександр (1886–1968), професор біології, педагог, письменник, засновник “Пласту”, суспільно-політичний діяч). Значна частина опрацьованих друкованих видань стали бібліографічною рідкістю і зберігаються у фондах Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, бібліотеки Центрального державного історичного архіву України у Львові, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Львівської обласної універсальної наукової бібліотеки, Музею-архіву пластового руху у Львові, Пластового музею у Клівленді, приватних збірках.

Створений 1911 р. у Львові “Пласт” відіграв важливу роль у формуванні та розвитку української тіловиховної та спортивної традицій. Саме біля її джерел стояв Іван Боберський. За його прикладом, Олександр Тисовський, Петро Франко, Іван Чмола та інші громадські діячі почали прискіпливіше ставитися до методів виховання молоді. Традиційну виховну методичку критикував Олександр Тисовський у статті, опублікованій 1911 р. у львівському виданні “Діло” під назвою “З думок чудака”¹. На його переконання, тодішня школа лише вчила, але не виховувала. В цьому ж виданні з’явилася стаття Петра Франка “Пластуни”, в якій коротко були описані звичаї, побут і подвиги козаків-пластунів Кубані, а також історія створення та поширення скавтського руху в Англії. За інформацією Петра Франка, скавтів в Англії налічувалося близько 1 мільйона, а книжка керівника цього руху генерала Бейден Пауела “Scouting for Boys” була видана 1908 р. накладом 200 тисяч примірників².

Спостерігаючи за розвитком скавтського руху в різних країнах світу, І. Боберський та його однодумці вирішили створити подібну організацію для української молоді. Поступово ця ідея почала наповнюватися конкретним змістом і набувати конкретної форми. Ось що з цього приводу писав один із керівників та активістів “Пласту” Северин Левицький: “Організація Пласту почалась у Львові. Справа охоплення молоді окремою організацією, скерування її в русло, корисне для виховання на початку другого десятиріччя ХХ стор[іччя], була дуже актуальна. Вона полонила увагу не тільки політичних угруповань, а й знаних педагогів. Організацію [Пласт] попередила широка прилюдна дискусія в пресі у журналах “Діло”, “Наша Школа” і т. п., в якій забирали голос такі особи, як проф[есор] Михайло Грушевський, проф[есор] Іван Боберський, проф[есор] Василь Панейко, проф[есор] Олександр Тисовський, а, крім того, цілий ряд молодих студентських діячів. Деякі з дискутантів вказували конкретно на нову форму, організацію Скавтинг, яка, вийшовши з Англії, почала охоплювати широкі кола європейської молоді. У шкільному році 1911–1912 троє осіб, незалежно одна від одної, приступило до організування української молоді. Це були два молоді педагоги – Олександр Тисовський в головній українській гімназії у Львові

і Петро Франко у філії української гімназії там само – та студент філософічного факультету університету Іван Чмола, який діяв серед молоді всіх середніх шкіл Львова, між ними й жіночого Учительського Семінара У[країнського] П[едагогічного] Т[овариства]. Усі вони взяли за основу англійську скавтську систему виховання через життя у природі і надали їй більш чи менш глибокого національного характеру. В усіх трьох виходило воно дещо різно, залежно від завдань, що їх вони ставили собі як найперші, основні. Новій організації дано назву “Пласт”, щоб пов’язати з “козацькою” українською традицією. “Пластунами” називано на Січі спершу запорожців, які виходили на риболовство і на добичу звірини. Пізніше, в чорноморсько-кубанському війську, пластунами звали чати на ворога, які мали вистежувати його непомітний підхід у степовій, чорноморській, чи гірській кавказькій місцевості. Мавши на увазі обидва ці роди діяльності, треба було, отже, позначити назвою ті вміння (знання природи, швидкий розум, гарт духа та тіла тощо), які мали характеризувати юнака-пластуна. [...] [Петро] Франко надавав ваги передусім тіловихованню і дисциплінуванню розуму й тіла через пластові ігри. Він і є поруч проф[есора] Івана Боберського, першим автором виданих ним “Пластових ігор”³ і реалізатором їх на терені перших пластових гуртків⁴.

Ознайомившись із засадами англійського скавтіngu, Олександр Тисовський, Петро Франко та Іван Чмола створили нову виховну організацію, якій надали української сутності. Щодо появи назви “Пласт” досі нема одностайної думки. За інформацією Степана Гайдучка поданої 1929 р. в додатку до львівського часопису “Новий Час” – “Пластовому Прапорі” та 1937 р. в часописі “Сокільські Вісти”, на слово “пластун” натрапив Петро Франко і запропонував його як назву членів нової організації Іванові Боберському під час однієї з нарад у товаристві “Сокіл-Батько”: “Ще сьогодні виразно горить спомин про один з останніх вечорів десь у листопаді 1911 р. Проф[есор] [Іван] Боберський стоїть біля бюрока [Сеня] Горука, а Петро Франко, що прозвав себе Ред бой-ом (в противенстві до Блюбой-а⁵), став “вертіти дірку” в мізку проф[есора] [Івана] Боберського, щоб цей винайшов назву на “Skauting”. Треба знати, що проф[есор] [Іван] Боберський мав велику пристрасть винаходити власні вислови на чужині. (Цілком доцільне, бо послуговуватися чужими словами свідчить про убожество рідної мови [...]) Між нами падали пробні назви на “Skauting”. В одних викликували сміх, у других – аргументи оборони. І в розгарі балачки пригадав собі Петро Франко, що в школі стрічався з відповідною назвою. Ясна річ, що перекутив її та вже другого дня прийшов з назвою “Пласт”. Чи знайшов її в книжці, чи радився свого Батька [Івана Франка], – не знаю”⁶. Подібними спогадами ділився і професор Академічної гімназії у Львові, соратник Івана Боберського, Мирон Федусевич. Натомість Мирон Заклинський стверджував, що назву “пластун”, що виводилася від кубанських козаків-пластунів, подав Петрові Франкові його батько Іван Франко⁷.

Дещо інша, переконливіша, точка зору викладена у спогадах одного із засновників організації “Пласт” О. Тисовського: “Ведучи таку [пластову] працю з моїми учнями поза шкільним навчанням [в Академічній гімназії у Львові], я не був свідомий того, що на таку працю треба б мені мати дозвіл дирекції гімназії. Програми сходин наших гуртків я вивішував на коридорі нашої школи. Інші учні, нечлени гуртків, читали ці оголошення, росло зацікавлення нашою працею, а із сторони дирекції не було ніяких заперечень, виглядало так, що вона приймала це мовчки до відома. Зате у конференційній залі інші учителі, як Іван Боберський, Мирон Федусевич, Юліян Лещій, часом говорили зі мною і між собою на тему моєї праці з учнями поза обов’язковими годинами навчання. Пригадую собі, що один раз при нагоді таких розмов, [Юліян] Лещій, який був запасним старшиною австрійської армії, висловив погляд, що треба б хлопців також “муштри” вчити. Загально ж всі вчителі апробували мою працю і висловлювали побажання, щоб “Тисовський тим даліше займався”. При одній нагоді розмова зійшла на те, як мою організацію учнів назвати, щоб їй присвоїти українську назву, що була б наближена значенням до англійського слова “скавтіні”. А було це якраз після появи якоїсь статті у нашій пресі (її автора вже не пам’ятаю) про життя кубанських козаків, т. зв. козаків-пластунів, які діяли в оборонній боротьбі проти кавказьких племен. Іван Боберський, посилаючись на характер діяльності і потрібні вмінності цих козаків-пластунів, сказав, що і членів моєї учнівської організації треба б назвати пластунами, бо вони стараються виробити в собі вмінності, якими відзначалися козаки-пластуни. Назва, запропонована [Іваном] Боберським подобалася і була принята, але вирінуло питання як назвати власне саму організацію тих наших пластунів. На це [Іван] Боберський, який був, сказати б, спеціалістом у творенні термінів руханково-спортивного життя, сказав: коли членами організації є пластуни, то їх організація повинна називатись просто “ПЛАСТ”. Хоч слово “пласт” в українській мові має значення, яке не конечно відповідало б суті організації юнаків, молоді, то все ж ми це слово прийняли і таким способом наш “Пласт” завдячує свою назву [Іванові] Боберському. Ведучи працю з моїми учнями як пластунами у гуртках, я вимагав від них, щоб вони добре вчилися і щоб своєю поведінкою не давали причини іншим учителям нарікати, начебто праця у наших гуртках не дозволяє їм як слід присвячуватись науці в школі. Це могло б спричинити шкоду нашій пластовій праці”⁸. Для новопосталої пластової організації у 1911/12 навчальний рік у Академічній гімназії у Львові був досить складний, адже бракувало вишколених кадрів, не було пластової домівки та методичних посібників. Щоб якось заповнити ці прогалини, на основі англійських, німецьких і польських підручників укладено методичний посібник, яким послуговувалися дванадцять пластунів IV-А класу під керівництвом О. Тисовського. Крім цього, організація мала багато симпатиків⁹. У філії Академічної гімназії у Львові “Пласт” розвивався під керівництвом Петра Франка. Йому допомагали Андрій Франко, Степан Гайдучок і Микола Мельник¹⁰.

Свої перші кроки “Пласт” робив, користуючись підтримкою, порадами та фінансовою допомогою І. Боберського¹¹. Саме І. Боберський придумав клич “Бач!” для молоді організації, що розшифровувався “бисто а чесно” та знак – “стрілку з чотирма перами, повернену вістрям праворуч”¹². Розроблені І. Боберським символіка та атрибутика дали поштовх до формування ідеології “Пласту”. Згодом О. Тисовський запропонував пластунам новий клич “СКОБ!”¹³, що розшифровувався “Сильно, красно, обережно, бисто!”; виготовив овальну печатку¹⁴ та відзнаку¹⁵ Першого пластового полку імені Петра Сагайдачного, який діяв при Академічній гімназії у Львові. За наполяганням І. Боберського Мирон Федусевич у 1913 р. при товаристві “Сокіл III” створив пластовий відділ “малих стрільчиків”¹⁶. Уперше 60 хлопчаків віком 8–10 років у пластових одностроях під своїм прапором, який спроектував Мирон Федусевич, виступили 1914 р. на Шевченківському здвизі у Львові¹⁷. У 1917 р. пластуни цього відділу перейшли до Першого пластового полку імені Петра Сагайдачного. Їхній прапор став символом полку та зразком для наслідування іншими пластовими полками (від 1924 р. – куренями) Галичини у 20-х роках¹⁸. Очевидно, не без наполягання І. Боберського, “Пласт” у Академічній гімназії у Львові та філії почав формувати свою бібліотеку книжок з методики та історії фізичного виховання польською, німецькою, англійською мовами. Відомо, що у філії Академічної гімназії у Львові в 1912/13 навчальному році з’явився навіть підручник з японської гімнастики¹⁹.

Завдяки зусиллям та фінансовій допомозі І. Боберського, який залишався меценатом та ідейним надхненником організації української молоді “Пласт” до Першої світової війни, 1913 р. великим накладом була надрукована пластова виказка (посвідчення пластуна)²⁰. Її видали при співпраці з Петром Франком накладом товариства “Сокіл-Батько” у Львові²¹. Виказка містила відомості про члена “Пласту”, “основні точки пластового уставу”, 19 пунктів з різних ділянок фізичної та пластової справности: скок вгору (стрибок у висоту); скок у даль (стрибок у довжину); плавання; веслування; їзда верхи; їзда на совгах (на ковзанах); їзда на лещатах (лижах); рухливі ігри та інші – і була розрахована на сім років пластування²².

Протягом 1911–1913 рр. І. Боберський надавав велику консультативну та фінансову допомогу учневі і колезі за Академічною гімназією Олександрові Тисовському, який укладав книгу “Пласт (scouting for boys) в українських школах”²³. Уперше її опублікували у “Звіті дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1912/1913”²⁴, а завдяки І. Боберському 1913 р. побачила світ окремою брошурою накладом “Вістей з Запорожа”²⁵. Її наклад був досить великим – 1 тисяча примірників²⁶. Книжка Олександра Тисовського “Пласт” стала одним з основних підручників для членів пластових гуртків і полків Галичини того часу.

Стараннями І. Боберського у друкованого органу “Сокола-Батька” у Львові “Вісти з Запорожя” 1914 р. з’явився додаток – “Пластовий Табор”²⁷. Усього віднайдено сім чисел цього додатка: за 28 лютого²⁸, 14 березня²⁹, 15 квітня³⁰, 15 травня³¹, 26 червня³² та 30 липня – спарене 6-те і 7-ме³³. У “Пластовому Таборі” публікувалися інформацію про пластові з’їзди, заклики до пластових куренів краю долучатися до різних заходів, ухвали та роз’яснення про відзнаки, описи пластового однострою, статут, звіти, відомості про проведені мандрівки та табори тощо. Крім додатка, інформація про “Пласт” подавалася у часописі “Вісти з Запорожя”. Прикладами такої інформації є публікації “Пласт”³⁴, “Школярські загороди”³⁵, “Пластовий улад”³⁶, “Пластовий цінник”³⁷, “До хв. пластових гуртків!”³⁸.

І. Боберський популяризував пластову ідею у своїх працях. Наприклад його стаття “Пласт”³⁹, опублікована в “Календарі “Вістей з Запорожя” на 1914 рік”⁴⁰, наклад якого складав 5 тисяч⁴¹, містить чимало цікавої інформації про нову молодіжну організацію, про методику її роботи, обов’язки членів тощо. “Пласт”, на думку Івана Боберського, мав “виобразувати горожан і оборонців вітчизни. Є се забава в державу і оборону. Молодіж заздальгидь збирає досьвід і силу, щоби прийти в поміч кождому ближньому і в поміч вітчизні”⁴². Стаття є також цінним історичним джерелом, що дає змогу доповнити історію “Пласту” до Першої світової війни. У “Календарі “Вістей з Запорожя” на 1914 рік, який редагували Іван Боберський та Сень Горук, І. Боберський під різними криптонімами опублікував ще кілька статей: “Куди дорога?”⁴³, “Гарні околиці”⁴⁴, “Стріляне до влучі”⁴⁵ та ін.

І. Боберському вдалося згуртувати молодих вчителів руханки: Олександра Тисовського, Петра Франка, Мирона Федусевича, Дарію Білинську-Навроцьку, Савину Сидорович, Олену Степанів-Дашкевич, Оксану Федів-Суховерську, Теодора Поліху, Степана Гайдучка, Тараса Франка та інших, які тією чи іншою мірою залучилися до творення “Пласту” та поширення його діяльності⁴⁶. Напередодні Першої світової війни у Галичині вже існувало одинадцять пластових округ з центрами у Львові, Стрию, Станиславові, Тернополі, Чорткові, Коломиї, Рогатині, Золочеві, Сокалі, Перемишлі, Самборі⁴⁷. Іван Боберський належно підготував Степана Гайдучка, Петра Франка і Тараса Франка до іспиту з руханки, який вони успішно здали 28–29 грудня 1910 р. у Львівському університеті⁴⁸.

Пластова ідея зусиллями членів організації “Сокіл-Батько”, головою якої був Іван Боберський, ширилася Галичиною. Зокрема, в 1913 р. член “Сокола” Григорій Кичун організував в станиславівській українській гімназії вісім гуртків пластунів; голова сокільської округи в Рогатині М. Бабин займався організацією пластового життя в гімназії Українського Педагогічного Товариства; колишній член старшини “Сокола-Батька” Теодор Поліха – “Пластом” у Коломиї. Чимало зусиль до створення та діяльності пластового осередку в Перемишлі доклали соколи Євген Любович, Теодор Поліха та Іван Боберський⁴⁹. Пластовий гурток в українській державній гімназії в Перемишлі 1912 р. увійшов до складу

спортивного товариства “Сянова Чайка”⁵⁰. Після Першої світової війни “Пласт” поширив свою діяльність на теренах Волині, Закарпаття та в українській діаспорі.

У 1921 р. О. Тисовський (псевдо “Дрот”) на основі своєї книги “Пласт” уклав підручник для пластової молоді “Життя в Пласті”⁵¹, який з доповненнями та уточненнями успішно використовується у пластовій діяльності вже понад 90 років, у тому числі в незалежній Україні. У 20-х рр. ХХ ст. пластуни послуговувалися у своїй діяльності працями І. Боберського “Забави і гри рухові”, “Впоряд”, “Лавчина і щєблівка”, “Туристика” та ін.⁵²

Упродовж усього свого життя І. Боберський намагався не втрачати контактів з провідними діячами пластового руху. Про це свідчить його листування з Олександром Тисовським, Оленою Степанів, Степаном Гайдучком, Северином Левицьким та ін.⁵³ Крім того, перебуваючи за кордоном, живучи в Канаді та Словенії, Іван Боберський вивчав історію та методику виховання скавтів різних країн світу, а своїми висновками та спостереженнями щедро ділився з діячами пластового руху.

Показовим є його перебування у Львові від 16 лютого до 3 березня 1928 р.⁵⁴ Попри придільність, 24 лютого І. Боберський знайшов час для виступу перед пластунами Верховної Пластової Команди та Львівського Коша⁵⁵. Його доповідь була присвячена 20-річчю від заснування скавтського руху в Англії і стосувалася англійських скавтів, які жили в Канаді і там провадили свою діяльність⁵⁶. Уривки доповіді І. Боберського, яку записав завдяки С. Гайдучку скорописець Михайло Тріль⁵⁷, були опубліковані в березні 1928 р. у львівському пластовому журналі “Молоде Життя”⁵⁸. Повний текст, за наполяганням С. Гайдучка, після відповідних правок І. Боберського, побачив світ окремою брошурою 1939 р. в серії товариства “Сокіл-Батько” “Сокільська бібліотека”⁵⁹. На згадку про зустріч з пластунами І. Боберський залишив у книзі протоколів Верховної Пластової Команди запис такого змісту: “В день звіту про Канаду, дня 24.ІІ.1928 [р.] у Львові, в домівці вул. Бляхарська⁶⁰ ч. 11”⁶¹.

Отже, попри організаційні та фінансові труднощі, напередодні Першої світової війни у Львові відносно швидко вдалося створити організацію “Пласт” та поширити її діяльність на теренах Галичини. Внесок у цю справу І. Боберського неоціненний: він долучився до формування організаційних та ідеологічних засад “Пласту”; завдяки його зусиллям і фінансовій допомозі в перші роки існування організації були опубліковані пластові методичні видання, спеціальна література, які послужили підвалинами для розвитку пластового руху. І. Боберський надавав постійну консультативну допомогу керівництву “Пласту”, популяризував пластову ідею, багато зусиль доклад до того, щоб у відносно короткі терміни згуртувати молодих викладачів з руханки. Впродовж усього свого життя І. Боберський не втрачав контактів з провідними діячами пластового руху. Подальше вивчення порушеної проблеми дасть можливість відтворити цілісну картину розвитку пластового руху на західноукраїнських землях і в діаспорі в першій половині ХХ ст.

IVAN BOBERSKYI CONTRIBUTION TO THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT “PLAST” ORGANIZATION IN HALYCHYNA (GALICIA)

Andriy SOVA

L'viv State University of Physical Culture,
Department of Olympic Education

The contribution of Professor Ivan Boberskyi (1873–1947) to the establishment and development of “Plast” organizations in Halychyna is explored in the article. His participation in the development of the name and structure of the organization is revealed; advisory and financial support at the conclusion of Plast’s methodical works and special literature is covered; the role of uniting educators and promotion Plast’s ideas in the early years of the existence of “Plast” is defined.

Key words: Ivan Boberskyi, Halychyna (Galicia), L'viv, “Plast”, publishing activities, patronage.

¹ Данилів Т. Основоположник Пласту (До 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського) / Т. Данилів. – Мюнхен: Молоде Життя, 1966. – С. 9, 40; Бачинський Л. Бібліографія друкованих праць проф. Д-р Олександра Тисовського – Дрот-а / Л. Бачинський // Листки дружнього зв'язку. Бюлетень 1-го куреня УПС ім. Степана Тисовського. – Нью Йорк ; Клівленд, 1967. – Січень–лютий. – Чис. 61–62. – С. 9; Сениця П. Професори Української Академічній Гімназії у Львові / П. Сениця // Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978 / упор., літ. та техн. ред. Б. Романенчука. – Філядельфія ; Мюнхен, 1978. – С. 212; Пежанський М. Початки Пласту в Академічній гімназії у Львові / М. Пежанський // Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978 / упор., літ. та техн. ред. Богдана Романенчука. – Філядельфія ; Мюнхен, 1978. – С. 325.

² Франко П. Пластуни / П. Франко // Діло. – Львів, 1911. – 2 грудня; Бейден Пауел оф Гілвел. Пластування для хлопців. – 2-ге укр. вид. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1999. – 1999. – 304 с.

³ Франко П. Пластові гри і забави / П. Франко. – Львів, 1913. – 52 с. (Пластова бібліотека, ч. 1).

⁴ Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 у спогадах автора (Причинки до історії Пласту). – Мюнхен: Молоде Життя, 1967. – С. 15, 16, 19.

⁵ “Blue boy” – псевдо Степана Гайдучка; “red boy” – псевдо Петра Франка.

⁶ Гайдучок С. Читаю і згадую / С. Гайдучок // Сокільські Вісти. Орган Українського Соколіства. – Львів, 1937. – Січень. – Чис. 1. – С. 5.

⁷ Пежанський М. Початки Пласту в Академічній гімназії у Львові / М. Пежанський // Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978 / упор., літ. та техн. ред. Б. Романенчука. – Філядельфія ; Мюнхен, 1978. – С. 327.

⁸ Данилів Т. Основоположник Пласту (До 80-річчя з дня народження професора д-ра Олександра Тисовського) / Т. Данилів. – Мюнхен: Молоде Життя, 1966. – С. 20–21.

⁹ Пласт (Scouting) // Звіт дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1911/1912. – Львів: Накладом наукового фонду, 1912. – С. 20–21.

¹⁰ Фізичне вихованє молодежи // Звіт дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1912/1913. – Львів: Накладом наукового фонду, 1913. – С. 50–53.

¹¹ Бистрий П. Проф. І. Боберський між пластунами / П. Бистрий // Молоде Життя. Часопис Українського Пласту. – Львів, 1928. – 15 березня. – Чис. 3(51). – С. 8.

¹² *Пежанський М.* Початки Пласту в Академічній гімназії у Львові / М. Пежанський // Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978 / упор., літ. та техн. ред. Богдана Романенчука. – Флядельфія ; Мюнхен, 1978. – С. 327.

¹³ *Тисовський О.* Пласт / О. Тисовський. – Львів: Накладом “Вістий з Запорожа”, Львів, улица Руська 20, 1913. – С. 4; *Тисовський О.* Життя в Пласті. Основи пластового знання для Української Молоді / О. Тисовський. – Львів: Накладом Верховної Пластової Ради у Львові, 1921. – С. 36.

¹⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф. 389, оп. 1, спр. 162, арк. 35; спр. 166, арк. 33; спр. 167, арк. 39, 54, 62 зв.; спр. 168, арк. 114, 134; спр. 961, арк. 49, 58, 705, 777, 799, 879, 1177, 1206; ф. 410, оп. 1, спр. 105, арк. 75.

¹⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 389, оп. 1, спр. 155, арк. 1.

¹⁶ Товариство “Сокіл III” засноване 9 листопада 1912 р. В його структурі було чотири гуртки: організаційний, забавовий, одностроевий та прапоровий. Члени вправляли руханку у трьох відділах. Докладніше див.: М. Ф-ч. “Сокіл III” у Львові / [Мирон Федусевич] // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1913. – 31 марта. – Чис. 79. – С. 4–5.

¹⁷ *Федусевич М.* Початки Пластового Руху у перспективі сорокліття / М. Федусевич // Пластовий шлях. – Мюнхен, 1951. – Серпень. – Чис. 5. – С. 14–16; *Сова А.* Шевченківський Здвиг 28 червня 1914 року у Львові / А. Сова, Я. Тимчак // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – Львів, 2014. – Чис. 3 (179). – С. 52–55.

¹⁸ *Гайдучок С.* Читаю і згадую / С. Гайдучок // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1937. – Січень. – Чис. 1. – С. 6; *Федусевич М.* Початки Пластового Руху у перспективі сорокліття / М. Федусевич // Пластовий шлях. – Мюнхен, 1951. – Серпень. – Чис. 5. – С. 16–17.

¹⁹ Звіт дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1912/1913. – Львів: Накладом наукового фонду, 1913. – С. 43.

²⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 389, оп. 1, спр. 961, арк. 49–66, 122–130, 254–262, 372–380, 513–521, 648–656, 705–713, 777–785, 799–807, 879–887, 953–961, 1002–1010, 1012–1020, 1094–1102, 1104–1112, 1177–1185, 1206–1223.

²¹ *Гайдучок С.* Пів століття сокільських видань / С. Гайдучок // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1937. – Червень. – Чис. 6. – С. 10; *Гайдучок С.* Пів століття сокільських видань / С. Гайдучок. – Львів, 1937. – С. 18.

²² ЦДІА України у Львові, ф. 389, оп. 1, спр. 1, арк. 21 зв.; спр. 961, арк. 63–66, 127–130, 259–262, 377–380, 518–521, 653–656, 710–713, 782–785, 804–807, 884–887, 958–961, 1007–1010, 1017–1020, 1099–1102, 1109–1112, 1182–1185, 1220–1223.

²³ *Тисовський О.* Пласт (scouting for boys) в українських школах / О. Тисовський // Звіт дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1912/1913. – Львів: Накладом наукового фонду, 1913. – С. 45; *Тисовський О.* Пласт / О. Тисовський. – Львів: Накладом “Вістий з Запорожа”, Львів, улица Руська 20, 1913. – С. 45; *Гайдучок С.* Пів століття сокільських видань / С. Гайдучок // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1937. – Червень. – Чис. 6. – С. 10; *Гайдучок С.* Пів століття сокільських видань / С. Гайдучок. – Львів, 1937. – С. 18.

²⁴ *Тисовський О.* Пласт (scouting for boys) в українських школах / О. Тисовський // Звіт дирекції ц. к. гімназії у Львові за шкільний рік 1912/1913. – Львів: Накладом наукового фонду, 1913. – С. 3–45.

²⁵ *Тисовський О.* Пласт / О. Тисовський. – Львів: Накладом “Вістий з Запорожа”, Львів, улица Руська 20, 1913. – 45 с.

²⁶ *Гайдучок С.* Пів століття сокільських видань / С. Гайдучок // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1937. – Червень. – Чис. 6. – С. 10; *Гайдучок С.* Пів століття сокільських видань / С. Гайдучок. – Львів, 1937. – С. 18.

²⁷ *Гайдучок С.* Пів століття сокільських видань / С. Гайдучок // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1937. – Червень. – Чис. 6. – С. 9; *Гайдучок С.* Пів століття сокільських видань / С. Гайдучок. – Львів, 1937. – С. 14.

²⁸ Пластовий Табор. – Львів, 1914. – 28 лютого. – Чис. 1. – С. 1–2 // Вісти з Запорожа. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 28 лютого. – Чис. 89–90.

²⁹ Пластовий Табор. – Львів, 1914. – 14 марта. – Чис. 2. – С. 1–2 // Вісти з Запорожа. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 14 марта. – Чис. 91.

³⁰ Пластовий Табор. – Львів, 1914. – 15 цвітня. – Чис. 3. – С. 1 // Вісти з Запорожа. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 15 цвітня. – Чис. 92.

³¹ Пластовий Табор. – Львів, 1914. – 15 мая. – Чис. 4. – С. 1–2 // Вісти з Запорожа. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 15 мая. – Чис. 93.

³² Пластовий Табор. – Львів, 1914. – 26 червня. – Чис. 5. – С. 1–2 // Вісти з Запорожа. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 26 червня. – Чис. 94.

³³ Пластовий Табор. – Львів, 1914. – 30 липня. – Чис. 6–7. – С. 1–3 // Вісти з Запорожа. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 30 липня. – Чис. 95–96.

³⁴ Пласт // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1913. – 30 цвітня. – Чис. 80. – С. 4.

³⁵ *О. Т.* Школярські загороди / О. Т. // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1913. – 30 грудня. – Чис. 86–88. – С. 7–9.

³⁶ Пластовий улад // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових, змагових, мандрівних і пожарних товариств. – Львів, 1913. – 30 грудня. – Чис. 86–88. – С. 12.

³⁷ Пластовий цінник // Вісти з Запорожа. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 15 мая. – Чис. 93. – С. 9.

³⁸ До хв. пластових гуртків! // Вісти з Запорожа. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 15 мая. – Чис. 93. – С. 10.

³⁹ *Сова А.* Професор Іван Боберський про Пласт / А. Сова // Пластовий шлях. Журнал пластової думки та інформації. – Львів, 2014. – Чис. 1 (177). – С. 40–41.

⁴⁰ *Боберський І.* Пласт / І. Боберський // Календар “Вістий з Запорожа” на 1914 рік. – Львів: Наклад редакції “Вістий з Запорожа”, 1913. – С. 72–77.

⁴¹ Член “С.-Б.”. Календар “Вістий з Запорожа” на 1914 рік // Вісти з Запорожа. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 28 лютого. – Чис. 89–90. – С. 8–9.

⁴² *Боберський І.* Пласт / І. Боберський // Календар “Вістий з Запорожа” на 1914 рік. – Львів: Наклад редакції “Вістий з Запорожа”, 1913. – С. 73.

⁴³ *Оєи [Боберський І.]*. Куди дорога? / І. Боберський // Календар “Вістий з Запорожа” на 1914 рік. – Львів: Наклад редакції “Вістий з Запорожа”, 1913. – С. 37–40.

⁴⁴ *Оєи [Боберський І.]*. Гарні околиці / І. Боберський // Календар “Вістий з Запорожа” на 1914 рік. – Львів: Наклад редакції “Вістий з Запорожа”, 1913. – С. 56–57.

⁴⁵ *Бб [Боберський І.]*. Стріляне до влучі / І. Боберський // Календар “Вістий з Запорожа” на 1914 рік. – Львів: Наклад редакції “Вістий з Запорожа”, 1913. – С. 59–63.

⁴⁶ *Кривоносенко.* Проф. Дарії Навроцькій-Юноні. З приводу почесного відзначення Золотим Юрієм / Кривоносенко // Листки дружнього зв'язку. Бюлетень 1-го куреня УПС ім. Степана Тисовського. – Нью Йорк ; Клівленд, 1972. – Осінь. – Чис. 73. – С. 4.

⁴⁷ Постанови про відзнаки // Пластовий Табор. – Львів, 1914. – 15 цвітня. – Чис. 3. – С. 1 // Вісти з Запорожа. Руханка, Змаг, Пожарництво, Мандрівництво, Пласт, Стрілецьтво. – Львів, 1914. – 15 цвітня. – Чис. 92.

⁴⁸ Звіт “Сокола-Батька” у Львові за рік 1910 // Вісти з Запорожа. Часопись руханкових і пожарних товариств. – Львів, 1911. – 30 марта. – Чис. 54–55. – С. 8.

⁴⁹ *Гайдучок С.* Читаю і згадую / С. Гайдучок // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1937. – Січень. – Чис. 1. – С. 7.

⁵⁰ *Беч Л. З.* Пласт в перемиській українській гімназії. (Сторінки історії б. Курія У. У. П. Ю. ім. Ів. Богуна) / Л. Беч // “Де срібнолентий Сян пливе”. Пропамятна книга ювілею 50-ліття української державної гімназії в Перемишлі. 1888–1938. – Перемишль: Накладом Ювілейного Комітету, 1938. – С. 86; *Коцик Р.* Початки пласту у перемиській українській гімназії / Р. Коцик // “Де срібнолентий Сян пливе”. Пропамятна книга ювілею 50-ліття української державної гімназії в Перемишлі. 1888–1938. – Перемишль: Накладом Ювілейного Комітету, 1938. – С. 214.

⁵¹ *Тисовський О.* Життя в Пласті. Основи пластового знання для Української Молоді / О. Тисовський. – Львів: Накладом Верховної Пластової Ради у Львові, 1921. – 158 с.

⁵² ЦДІА України у Львові, ф. 389, оп. 1, спр. 1, арк. 26; *Боберський І.* Забави і гри рухові / І. Боберський. – Львів, 1904. – 31 с.; *Боберський І.* Забави і гри рухові. Часть II. Вісімнадцять гор мячевих / І. Боберський. – Львів: Накладом товариства “Сокіл”, 1905. – 29 с.; *Боберський І.* Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч / І. Боберський. – Львів: Накладом товариства “Сокіл”, 1906. – 36 с.; *Боберський І.* Впоряд / І. Боберський. – Львів, 1909. – 58 с.; *Боберський І.* Забави і гри рухові. Ч. IV. Ситківка / І. Боберський. – Львів, 1909. – 47 с.; *Боберський І.* Лавчина і щєблівка / І. Боберський. – Львів, 1910. – 16 с. та ін.

⁵³ ЦДІА України у Львові, ф. 410, оп. 1, спр. 55, арк. 11–13 зв.; За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964 / Гол. ред. Степан Ріпецький. – Нью Йорк, 1967. – 608 с.

⁵⁴ ЦДІА України у Львові, ф. 366, оп. 1, спр. 11, арк. 109–111; Виклад проф. Боберського // Діло. Львів, 1928. – 26 лютого. – Чис. 44(11298). – С. 4; Проф. Іван Боберський // Діло. Львів, 1928. – 2 березня. – Чис. 48(11302). – С. 3; Звіти з гнізд. Львів // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1928. – Березень. – Чис. 3. – С. 15; Відвідини з Канади // Сокільські Вісти. Орган Українського Сокільства. – Львів, 1928. – Квітень. – Чис. 4. – С. 4–11.

⁵⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 389, оп. 1, спр. 52, арк. 149–152.

⁵⁶ *Боберський І.* Помічення про англійський Пласт / І. Боберський. – Львів: Видавець Сокіл-Батько, 1939. – 18 с. (“Сокільська бібліотека”, ч. 18); ЦДІА України у Львові, ф. 389, оп. 1, спр. 52, арк. 149–152.

⁵⁷ *Боберський І.* Помічення про англійський Пласт / І. Боберський. – Львів: Видавець Сокіл-Батько, 1939. – С. 3. (“Сокільська бібліотека”, ч. 18).

⁵⁸ *Бистрий П.* Проф. І. Боберський між пластунами / П. Бистрий // Молоде Життя. Часопис Українського Пласту. – Львів, 1928. – 15 березня. – Чис. 3(51). – С. 8–9.

⁵⁹ *Боберський І.* Помічення про англійський Пласт / І. Боберський. – Львів: Видавець Сокіл-Батько, 1939. – 18 с. (“Сокільська бібліотека”, ч. 18).

⁶⁰ Тепер вул. Івана Федорова.

⁶¹ ЦДІА України у Львові, ф. 389, оп. 1, спр. 52, арк. 149.